

Ивана М. Божић Миљковић¹
Универзитет „Сингидунум“
Ниш (Србија)

УДК 338.24.021.8(497.1-89)
005.334.4:338.1
Прећледни научни рад
Примљен 12/06/2019
Измењен 28/07/2019
03/08/2019
Прихваћен 15/08/2019
doi: [10.5937/socpreg53-22140](https://doi.org/10.5937/socpreg53-22140)

(НЕ)УСПЕХ ТРАНЗИЦИОНИХ РЕФОРМИ У ЗЕМЉАМА БИВШЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Сажетак: У раду се анализирају економски ефекти процеса транзиције у земљама бивше Југославије с посебним освртом на оне сегменте тог процеса који дефинишу смернице њиховог економског и институционалног развоја. Резултати процеса транзиције се такође, анализирају и са аспекта положаја ових земаља у односу на Европску унију. Земље бивше Југославије су, у досадашњем периоду транзиције, оствариле различите резултате по питању чланства у овој интеграцији и ти резултати су од стране једног дела истраживача прихваћени као стандард за оцену њиховог успеха у процесу транзиције. Уколико се пође од становишта да је само чланство у унији „сертификат успеха“ и показатељ окончања транзиционог процеса, може се рећи да су успех у спровођењу транзиционих реформи оствариле само Словенија и Хрватска. Међутим, према чисто економским показатељима, ове две земље деле судбину осталих бивших југословенских република и њихов успех у процесу транзиције се оцењује као скроман.

Кључне речи: транзиција, реформе, економија, бивша Југославија, Европска унија

Увод

Последња деценија прошлог века је, за пет новооформљених, политички конфузних и економски слабих држава са простора бивше СФРЈ била период бројних изазова и дефинисања смерница њиховог даљег развоја. Помоћ у томе стигла је са запада у форми већ готових решења која су, током друге половине XX века, била креирана за земље Латинске Америке и која су била у функцији промена њихове економске политике у правцу прихватања неолибералног концепта развоја. Скуп економских реформи познат под називом „Вашингтонски консензус“ садржао је наизглед једноставне и јасне препоруке за изградњу тврдог слободнотржишног капитализма, а такође је представљао синоним за главни ток макроекономије и преовлађујући неолиберални модел развоја (Prašćević, 2014, str. 14). Тај скуп реформи, међу којима се као кључне издвајају: стабилизација, приватизација и реструктурирање реалног и

¹ ibozic@singidunum.ac.rs

финансијског сектора привреде, као и отварање према светском тржишту, прихвати­ле су све земље бивше Југославије са заједничким циљем напуштања централно-планског и потпуног преласка на тржишни начин привређивања.

Процес транзиције се, у својој основи, начину спровођења и крајњем циљу, може посматрати с више аспеката. Поимање транзиције – њеног начина и дина­мике спровођења, као и визија крајњег исхода тог процеса дају одговор на питање које је теоријски и практично проблематично: када се процес транзиције у једној земљи може сматрати завршеним? С чисто економског аспекта, завршетак процеса транзиције подразумева два услова која треба да буду кумулативно испуњена: да се оствари ниво БДП-а који је земља имала у години пре почетка транзиције и да се оформе тржишне институције које ће кроз своје функционисање, потврдити у пракси ефикасност тржишног система привређивања и на тај начин онемогућити повратак на стари систем (Војић, 2009, стр.435). С микроекономског аспекта, узевши у обзир чињеницу да транзиција представља потпуну трансформацију привредног система и то како својинску (друштвена својина над средствима за производњу уступа место приватној) тако и трансформацију у начину привређивања (из цен­трално планског у тржишни), завршетак процеса транзиције може бити и другачије дефинисан. Према дефиницији Светске банке, велике разлике у продуктивно­сти рада и капитала од једног до другог типа предузећа на почетку транзиције и смањење тих разлика између старог и новог сектора током реформи, дају природну дефиницију краја транзиције (World Bank, 2010, стр. 14). Уколико се чисто економ­ском аспекту прикључе политички, административни, правни, социолошки, кул­туролошки и други аспекти, одговор на ово питање може бити сасвим другачији. На пример, када се ради о европским земљама у транзицији, постоје мишљења да је процес транзиције окончан онда када земља постане чланица Европске уније. Историја ове интеграције до великог проширења 2004. године, потврђује да је пријем нових чланица често био више политички него економски мотивисан.² Међутим, овде се мора имати у виду да до 2004. године, Европска унија није имала искуства с пријемом земаља у транзицији, нити је нека од земаља које су поста­ле чланице у круговима проширења од седамдесетих до деведесетих година имала пред собом изазов радикалне промене система и институција као што су то имале земље Централне и Источне Европе. Из тог разлога се, у овим земљама пријем у Европску унију сматра великом завршницом процеса транзиције у којем земље – нове чланице, с највишег нивоа добијају „потврду“ да су успешно одговориле свим задацима и успешно спровеле системске реформе. Као и у ранијој историји процеса проширења Европске уније, и код ових земаља је нагласак на политичком плура­лизму, владавини права, поштовању људских права и хармонизацији институција с онима које постоје у унији, док окончање економских реформи не мора нужно бити услов за чланство. Пример многих земаља (Грчка, Шпанија, Португалија, Малта, Естонија, Литванија, Бугарска и др.) потврђује да економске реформе које су за-

² Имајући у виду да се кроз историју Европске уније показало да је пријем нових члани­ца више политичко, а мање економско питање, и да се та теза у случају пријема земаља у транзицији од 2004. године на овамо потврђује, аутор прихвата гледиште које осим чисто економског укључује и бројне друге аспекте, односно, слаже се са ставом да је улазак у Ев­ропску унију, за постсоцијалистичку групу земаља, крај процеса њихове транзиције.

почете у процесу транзиције нису биле завршене у моменту пријема, већ да се *post festum* настављају, дајући резултате који су далеко од стандарда који су поставиле економски развијене земље Европске уније.

1. Земље бивше Југославије у процесу транзиције

Међу земљама бивше Југославије су, од тренутка стицања независности, постојале велике разлике у времену које им је било потребно да прихвате процес транзиције и динамици спровођења задатака у оквиру тог процеса. Активности везане за прихватање транзиције и однос према том процесу биле су у складу са обрасцима друштвене свести, економског развоја и индивидуалне политичке оријентације сваке од ових земаља који су постављени још у периоду заједничке државе. У процес транзиције прва је ушла Словенија која ће заједно са групом земаља Централне и Источне Европе овај процес окончати 2004. године прикључењем Европској унији. Убрзо после Словеније, процес транзиције прихвата и Хрватска и исти завршава 2013. године пуноправним чланством у Европској унији. Остале три земље: Србија и Црна Гора (СРЈ/СЦГ), Босна и Херцеговина и Северна Македонија, у процес транзиције улазе такође по разбијању заједничке државе, с тим што је услед деловања бројних чинилаца који су у овим земљама онемогућавали нормалан ток тог процеса, почетак транзиције код њих одложен за почетак овог века. У Србији је, на пример, процес транзиције, почео још крајем осамдесетих година прошлог века, те се може рећи да је она пре свих осталих југословенских република исказала спремност да прихвати тржишни начин привређивања. Међутим, под притиском унутрашњих политичких и економских проблема и условљена односима са међународним окружењем, транзиција у Србији бива „замрзнута“ већ на самом почетку. Као главне аргументе за привремено „замрзавање“ транзиције, професор Лазић наводи следеће:

„Транзиција се најпре испољила кроз приватизацију која се одвијала по различитим законима, доношеним и више пута мењаним да би се слоју номенклатуре који је управљао предузећима омогућило стицање већинског или мањинског власништва приватизованих предузећа (Lazić, 2011, str.47).“

Овакав начин приватизације директно подржава сиву економију чијем су развоју допринели пре свега, војни сукоби које су, према професору Лазићу „бројни учесници схватили као прилику за пљачкашки поход“, а затим и „услови спољне трговине под режимом међународних санкција у којима се илегално (али под контролом државе) увозила велика количина робе“, што је била прилика за згртање богатства појединцима блиским власти (Lazić, 2011, str. 47). Услови за деблокаду процеса транзиције у Србији створени су тек 2000. године, политичким и институционалним променама којима је обезбеђен један стабилнији друштвено-политички и економски амбијент у складу са оним какав су имале остале земље Централне и Источне Европе на почетку транзиционог пута.³ Остале бивше југословенске ре-

³ Када говоримо о блокади процеса транзиције, неопходно је истаћи да аутори на различите начине „обрађују“ тај појам. Док једни сматрају да блокада представља привремено стање мировања транзиције након кога ће она, као један конструктиван процес бити још брже и квалитетније спроведена, други блокаду сматрају одликом процеса транзиције,

публике, исто као и Србија, у процес транзиције улазе са закашњењем. Хрватска то чини крајем деведесетих година прошлог века, Црна Гора дели судбину Србије с којом је у заједничкој држави, па и у тој земљи транзиција почиње 2000. године, док Босна и Херцеговина на пут транзиције креће након послератне обнове, почетком овог века, али уз повремене развојне и институционалне кризе које у великој мери ометају њен напредак у том процесу. Македонија се од ове групе земаља издваја по томе што деведесетих година није учествовала у ратним сукобима, нити су се војне интервенције одвијале на њеној територији као што је то био случај код других поменутих држава. То је обезбедило несметано одвијање процеса транзиције, међутим, стихијско спровођење приватизације, деиндустријализација, раст незапослености и повремене финансијске кризе довеле су до тога да се после пуне три деценије, у овој земљи о транзицији говори као о стању уместо као о процесу који има свој почетак и крај.

Успех у спровођењу транзиционих реформи могуће је сагледати и оценити с разних аспеката овог процеса. Имајући у виду економску историју земаља бивше Југославије и специфичности транзиционог пута сваке од њих, посебно је сазнајно интересантан економски аспект биланса транзиције и то како у оквиру сваке земље посебно, тако и у контексту њихових односа са Европском унијом.

2. Макроекономски биланс транзиције

У економској историји, бивша Југославија је остала упамћена по веома брзом економском развоју који се изражавао високим стопама раста укупног друштвеног производа, а који се заснивао на динамичном расту и развоју индустријске производње. Захваљујући томе, бивша Југославија се, крајем прошлог века, сврстала у ред средње индустријски развијених земаља са релативно великим друштвеним богатством (Воџић, 2005, стр.38). Већ у првим годинама по распаду Југославије, велики део тог богатства губи своју економску супстанцу и развојну функцију. Тек осамостаљеним државама Запад нуди улазак у процес транзиције као алтернативу

односно тај процес виде као назадан и сматрају да он има деградирајуће дејство на већину постсоцијалистичких привреда. На пример, из угла професора Лазића, блокирана транзиција значи да је процес обустављен на одређено време услед недостатка услова да се он одвија на један неометан и одржив начин. Други аутори, као на пример професор Видојевић термин „блокирана транзиција“ користе да би описали „...ауторитарни систем који је неспособан за иновацију и развој, већ води друштво у труљење, предмодерне облике, ретрадиционализацију с бројним негативним последицама по развој друштва“ (Vidojević, 1997, str.101). Дакле, према професору Видојевићу, транзиција која се на овај начин спроводи у државама попут бивших република СФРЈ, има паралишуће дејство на развој друштва, те као таква блокира сваки развој који се темељи на оригиналности, креативности и иновацијама. Временом се, овакво схватање транзиције у земљама бивше Југославије показало истинитим, па је и термин „блокирана транзиција“ у каснијим радовима професора Видојевића еволуирао, а разочарање начином на који се транзиција спроводи остало присутно. У својој књизи „Пораз и алтернативе: претња пустоши и етика отпора“ професор Видојевић песимистички констатује да „Ниједна од постјугословенских земаља није на путу да ствара бољу алтернативу претходном систему у погледу општег цивилизацијског напретка“ (Vidojević, 2015, str. 87).

са извесно позитивним исходом. То, у економском смислу значи изградњу функционалног тржишног система привређивања и институционалног система по угледу на оне какви постоје у западноевропским земљама, док у административном смислу, успешан завршетак тог процеса подразумева чланство у Европској унији. Поступајући са становишта економске теорије, не узимајући при том у обзир специфичности сваке од новостворених држава, њихов политички, друштвени и економски амбијент, међународна заједница им је наметнула идентичан пакет реформи чија примена се у другим деловима света показала као ефикасна и дала жељене резултате. Норвешки економиста Е.С. Реинерт у свом делу „Глобална економија: како су богати постали богати и зашто сиромашни постају још сиромашнији“ објашњава да се исти економски лек не може преписати свим државама, те да такви примери представљају својеврсне потврде отуђења економске теорије од економске стварности. Он наводи да је данашња економска теорија толико дистанцирана да није у стању да узме у обзир ситуацију у којој се поједине земље налазе (Reinert, 2006, str.71). У складу с тим, а с друге стране, сасвим супротно очекивањима припадника политичке и економске власти, у готово свим земљама бивше Југославије, брза и некритичка примена транзиционих реформи условила је појаву дубоких неравнотежа унутар нових осамостаљених привредних система. Напуштање познатог концепта развоја и неприпремљеност да се за кратко време пређе на концепт чија је суштина тржиште, а главне одреднице конкурентност, раст, инвестиције и одрживост, било је у случају свих земаља са изузетком Словеније, додатно отежано политичким дешавањима током деведесетих година. Продужено негативно дејство политичке и економске кризе из последње деценије прошлог века наставило се и почетком овог века што се одразило на динамику и квалитет економског раста и развоја сваке од ових земаља.

У посматраном периоду Словенија је одржала релативно стабилне стопе раста БДП са мањим осцилацијама у периоду по уласку у Европску унију и значајним осцилацијама у периоду светске економске кризе. У погледу услова за самосталан економски раст и развој, ова земља је имала предност над осталим републикама бивше Југославије. Та предност се заснивала на чињеници да је Словенија у оквиру заједничке државе била привредно најразвијенија република, да је скоро без конфликта пребродила распад државе и прва ушла у процес транзиције с јасним циљем прикључења Европској унији, али такође, с веома критичким ставом према имплементацији препорука Вашингтонског консензуса. Наизглед спонтан пролазак Словеније кроз процес транзиције који није био праћен већим тешкоћама које би блокирале или на било који начин довеле у питање даљи развој тог процеса, као и њен брзи пријем у Европску унију, допринели су перцепцији Словеније као модерне и економски развијене земље. Та перцепција је била нарочито снажна из угла осталих бивших југословенских република. Међутим, већ средином прве деценије овог века постаје очигледно да опадају показатељи успешности словеначке транзиције, а расту показатељи кризе (Vratuša, 2012, str. 57). То се огледа и кроз наведене стопе раста БДП-а 2005. године приказане у Табели 1. Смањена привредна активност у том периоду условила је пораст незапослености и дефицит државног буџета од 45% (просек у Европи је 65%), док се према учешћу дуга у БДП Словенија 2012. године налазила у групи најзадуженијих земаља Европске уније (Vratuša, 2012, str. 58).

Подаци о стопама раста БДП-а за остале земље бивше Југославије показују нагле промене раста БДП-а током читавог периода, а у неким случајевима и прелазак из негативних у високе стопе раста (Табела 1). Овакви трендови одраз су економских политика које су у досадашњем периоду транзиције вођене у овим земљама и посебно, активности које су предузимане на плану привлачења страних инвестиција и модернизације реалног и услужног сектора привреде. Важна компонента у оцени (не)успеха транзиционих реформи, с аспекта континуираног праћења привредног раста у транзиционом периоду, јесте квантитативни однос актуелног БДП-а према оном који је остварен у предтранзиционом периоду. У 1995. години, БДП Словеније је износио 97% БДП-а који је остварен 1990. године, Северне Македоније 85,3%, Хрватске 72,5%, Србије и Црне Горе (СРЈ) 47,9%, а Босне и Херцеговине свега 17,6% (Јакшић & Вошећар, 2011).

Анализом процентуалне промене БДП-а per capita које су земље бивше Југославије оствариле на почетку овог века и 2017. године, а у односу на БДП per capita остварен у 1990. години, добија се јаснији увид у динамику економског развоја сваке од њих (Табела 2).

Подаци показују да постоје велике разлике у динамици економског раста и развоја сваке од ових земаља на почетку и крају посматраног периода. На пример, Босна и Херцеговина, Црна Гора и Србија, које су се 2000. године суочавале са великим развојним проблемима и бележиле знатно нижи БДП per capita у односу на 1990. годину, на крају посматраног периода остварују вредности овог показатеља које вишеструко премашују оне из предтранзиционог периода. Очигледно је да је највећи помак у вредности овог параметра остварен у Босни и Херцеговини, док је најслабија динамика привредног раста забележена у Србији. Словенија, Хрватска и Северна Македонија током читавог посматраног периода остварују раст БДП per capita, с тим што је у Словенији раст нешто спорији од онога који је забележен у Хрватској и Северној Македонији.

Комплетна процена успеха земаља бивше Југославије у процесу транзиције, поред анализе економских параметара подразумевала би и анализу институционалних и структурних промена, односно промена система и друштвених односа „подразумевајући и прелаз на нови морални кодекс и обрасце економског понашања” (Golubović, 2004, str.15). Анализирајући све наведено у периоду у којем су све земље бивше Југославије биле у статусу транзиционих земаља, с изузетком Словеније чије је приступање Европској унији било извесно, а тиме и крај процеса транзиције, професорка Голубовић препознаје да транзиција, у свом актуелном облику и на начин на који се спроводи, условљава поларизацију друштва на мањину економских моћника и енормних богаташа и на већину сиромашног становништва, што у будућности може изазвати социјалне немире који ће имати дестабилизујуће дејство на друштвено-економску ситуацију. Такву пројекцију, професорка Голубовић аргументује чињеницама:

„Да економски развој није конципиран комплетно и консеквентно у духу јасно артикулисаног модела; да су узети у обзир првенствено параметри монетарне политике; да су економски потези који су предузети углавном диктирани од стране ММФ-а и Светске банке односно није усаглашен темпо и ритам економске либерализације с постојећим институционалним условима); да је створена квази-

социјална држава која је нудила *ad hoc* решења, уз гушење њених функција у важним друштвеним подручјима (здравство, образовање, системско решавање проблема сиромаштва); да су признати углавном тржишни механизми као аутохтони и изоловани мотор транзиционог развојног предузетништва и новог моралног кодекса у сфери приватног предузетничког понашања, које се изродило у неконтролисану експлоатацију у оквиру полулегализоване сиве економије.” (Golubović, 2004, str. 16)

За већину наведених чињеница може се рећи да су и данас актуелне у свим земљама бивше Југославије, с тим што је њихово дејство у мањој мери изражено у Словенији и Хрватској, а далеко транспарентније у оним земљама које нису чланице Европске уније. Све оне данас плаћају цену стихијског и некритичког спровођења либерализације, дерегулације, макроекономске стабилизације и реструктурирања својинских односа којима су у претходним деценијама, уз одсуство институција и владавине права, преобликоване њихове економије и друштва.

3. Утицај процеса транзиције на промену привредне структуре у земљама бивше Југославије

Бивша Југославија је у периоду од шездесетих до краја осамдесетих година у међународним оквирима била препозната по веома развијеној и разноврсној индустријској производњи. Свака република је, у складу са својим географским одликама, природним и људским потенцијалима имала развијен индустријски сектор који је запошљавао велики део становништва и остваривао значајан допринос с аспекта динамике и квалитета привредног развоја у оквиру заједничке државе. На пример: Босна и Херцеговина је имала релативно развијену индустрију у чијој структури су доминирале црна металургија, експлоатација природних налазишта минералних сировина, дрвнопрерађивачка индустрија, производња енергената и сл; у Србији је индустрија остваривала значајно учешће у структури привреде, индустријски сектор је запошљавао највише радне снаге и остваривао највеће учешће у извозу и девизном приливу земље. Водеће гране индустрије биле су: електронска, машинска, аутомобилска, хемијска, прехранбена и др; Словенија је, такође, имала развијену електронску и машинску индустрију и поред тога фармацеутску, текстилну, дрвну и керамичку индустрију. У привредној структури Републике Хрватске, висок проценат учешћа су остваривале текстилна, прехранбена, електронска и машинска индустрија. Захваљујући повољним географским условима, Хрватска и Црна Гора су имале повољне услове за развој бродоградње (Војић Миљковић, 2018, str.50). У првим годинама транзиције, индустрија нових самосталних земаља бива изложена драматичним променама у погледу дотадашњих услова пословања и функционисања. Брза приватизација индустријских предузећа која су била у државној или друштвеној својини и стихијске примене бројних препорука за брзо превазилажење процеса транзиције, довеле су убрзо до пада привредне активности, пада свих видова потрошње и последично, пада тражње за индустријским производима. Већ у првим годинама транзиције индустријска предузећа из читаве бивше Југославије су претрпела суштинске и нагле промене које су у каснијим годинама имале бројне негативне импликације на њихов развој. Смањење инвестиционе активности у свим гранама привреде, растући буџетски дефицит и смањење

фискалних прихода услед пада потрошње и сељења дела пословних активности у зону сиве економије, обликовали су макроекономски амбијент свих бивших југословенских република деведесетих година и дестимулативно утицали на раст индустријске производње. Неке од њих су, уз све побројано имале и додатне развојне проблеме детрминисане унутрашњом политичком и економском нестабилношћу и политичким и економским односима са Европом и светом.⁴ Пад животног стандарда становништва условио је временом формирање нове класно-слојне структуре друштва са огромним бројем сиромашних и декласираних радника, с разореном средњом класом, с великим бројем незапослених и маргинализованих друштвених група и малобројном необуржоазацијом (Mitrović, 2017, стр. 55). Смањење активности у области саобраћаја, грађевинарства, пољопривреде и туризма, допринело је смањењу тражње за индустријским производима, што се негативно одразило на обим индустријске производње у свакој од ових земаља. У прилог драстичном смањењу учешћа индустрије у БДП-у говоре и подаци The World Bank: Учешће индустрије у друштвеном производу СФРЈ 1983. године, уочи распада, износило је 48%. Десет година касније, учешће индустријске производње у БДП-у бивших република, а нових осамостаљених држава драстично је смањено. До данас, ниједна од ових земаља, није успела да оствари ниво индустријске производње нити учешће индустрије у БДП-у које је имала у оквиру заједничке државе у периоду пре почетка процеса транзиције [Табела 3].

Процес деиндустријализације у земљама бивше Југославије одвијао се паралелно с процесом либерализације њихових трговинских односа са светом. Оба ова процеса реализована су у склопу транзиције, при чему начин и динамика њиховог остваривања нису били у функцији бржег превазилажења изазова транзиције, већ су тај процес чинили сложенијим, а привреде ових држава су, уместо очекиване стабилности и просперитета, бивале све рањивије и подложније утицајима бројних фактора из домаћег и екстерног окружења. О деиндустријализацији као својеврсном феномену транзиције, пише проф. Деспотовић у својој књизи „Глобализација и геополитика идентитета” указујући да није посредни нов процес, већ да је он присутан више векова и представља оруђе којим се служе економски развијене земље да би потчинице и успешно контролисале оне које су економски сиромашније:

„Економска историја говори у прилог томе да у прошлости сиромашним земљама и колонијама није било дозвољено да се индустријализују (да развију сопствену индустрију) и поставе основу своје привредне инфраструктуре која би им обезбедила напредак (...) Данас се та политика намеће у виду деиндустријализације онога што је већ било изграђено. Те земље се упућују на специјализацију за производњу сировина и полупроизвода, а онда тако рањиве отварају своја тржишта за свирепу трговинску размену са богатима. Јефтине сировине и радна снага за скупе високотехнолошке производе и услуге.” (Despotović, 2017. стр. 91)

⁴ На пример, у Босни и Херцеговини је период од 1992. до 1995. године протекао у знаку војних сукоба између Срба, Муслимана и Хрвата. У Хрватској је почетак деведесетих година био обележен војним сукобима и протеривањем Срба из Хрватске. Савезна Република Југославија коју су чиниле Србија и Црна Гора је у периоду од 1992. до 1995. године била под санкцијама које јој је увела међународна заједница, 1992–1993. године се суочила са хиперинфлацијом, а 1999. године бомбардовао ју је НАТО.

Процес деиндустријализације у земљама у транзицији одвијао се упоредо са њиховим отварањем према свету, посебно у делу који се тиче робне трговине. Захваљујући либерализацији трговине, ослабљена домаћа индустрија земаља бивше Југославије је добила конкуренцију из економски и технолошки развијенијих земаља Европе и света. Последица тога је била да индустријски производи пореклом из Босне и Херцеговине, Србије, Хрватске и других земаља из ове групе бележе пад конкурентности и квалитетом се све теже пробијају на инострана тржишта чак и на тржишта некадашњих југословенских република међусобно. С друге стране, тржишта бивших југословенских земаља остала су небрањена за робу из развијених држава, чак и када је слабијег квалитета. Тај проблем и данас, после пуне три деценије процеса транзиције, није изгубио на актуелности.

Упоредо с трендом рапидне деиндустријализације у земљама бивше Југославије, на светском тржишту се опажа тренд раста тражње за сировинама, полупроизводима и готовим производима нижег степена финализације. Извоз тих производа, за већину бивших југословенских земаља постаје нова развојна шанса, тачније нови развојни ултиматум који им је у постојећим условима наметнут. Оријентација ка извозу сировина и полупрерађевина, ову групу земаља за врло кратко време је удаљила од статуса извозница индустријских производа који су имале у предтранзиционом периоду. Овакав вид економске размене појачао је ефекат економске неправедности и свесно наметнуо овим државама специјализацију за сиромаштво (Despotović, 2017, str. 94). Осим на правце и динамику њиховог будућег привредног развоја, овакво стање утицало је и на положај ове групе земаља у међународним економским односима и одредило однос Европске уније према њиховим аспирацијама ка чланству у тој интеграцији.

4. Изазови институционалне транзиције – импликације на прилив инвестиција

Почетни период функционисања република бивше Југославије као самосталних држава био је, између осталог, праћен разградњом неформалних и редефинисањем формалних институција. Напуштање старих правила, пословних обичаја и ограничења уз нејасно дефинисање нових која ће бити у складу с правилима новог система тржишне економије било је у почетној фази транзиције очекивано. Међутим, нејасно дефинисан временски оквир у коме се одвијало ово институционално прилагођавање имао је бројне последице на економски развој већине земаља бивше Југославије. Једна од њих је нагли пад прилива инвестиција који је почео деведесетих година и био актуелан чак и на самом почетку XXI века, али не у свим бившим републикама у једнакој мери. Паду прилива инвестиција је пре свега допринео политички ризик и с друге стране, велики број фактора условљених непостојањем институција: одсуство владавине права, неповољна пословна клима, монетарна нестабилност, компликоване административне процедуре везане за почетак пословања и сл. Одлика економија бивших југословенских република у првој деценији њихове самосталности, а уједно и одраз нефункционисања институција, била је и успостављање неформалног сектора привреде, тзв. зоне сиве економије у којој су се пословне активности одвијале ван легалних финансијских токова што је

омогућило богаћење појединаца на штету државе.⁵ Такав облик пословних активности постоји и данас, а присутан је, како у земљама бивше Југославије које се још увек налазе у процесу транзиције, тако и у онима које су чланице Европске уније.⁶

Динамика прилива страних директних инвестиција у земље бивше Југославије указује на разлике које су међу њима присутне када је у питању однос према процесу транзиције и захтевима тог процеса. У последњој деценији прошлог века, готово ниједна од ових земаља није имала значајан прилив инвестиција. Од 2000. године, запажа се тренд повећања инвестиција у Србији и Хрватској, земљама које су, имајући свест о томе да се са великим закашњењем укључују у тај процес, своје економске политике концептуално прилагођавале задацима процеса транзиције и примењивале шок терапију у спровођењу тог процеса, посебно у домену приватизације. Словенија је у процес транзиције ушла почетком деведесетих година, кад и већина бивших социјалистичких земаља Централне и Источне Европе. Уместо примене радикалних решења у функцији брзог спровођења процеса транзиције, она је приступила изградњи институција и институционалној реформи и зато се данас налази у битно другачијој ситуацији у односу на остале земље из ове групе. Једном покренуте озбиљне реформе, привукле су инвеститоре који су донели не само свеж новац него и менаџерске вештине, тржишна знања укључујући и приступ новим тржиштима, знања о финансијама, као и приступ новој технологији (Buterin, 2015, стр.36). Једна од одлика словеначке економије у посматраном периоду био је умерен раст прилива страних инвестиција. Процес приватизације који је у тој држави спровођен, у почетној фази није стимулисао прилив страног капитала, за разлику од свих осталих земаља из ове групе, чији је привредни развој у претходне три деценије у великој мери био условљен приливом страног капитала. У прилог томе, Дружић наводи следеће:

„Словенија је била једина земља у транзицији која није подстицала стране инвестиције како би модернизовала своју привреду, финансирала буџетски дефицит или прикупила средства за враћање дугова међународним финансијским институцијама. Словеначки модел приватизације преферирао је домаће купце, постављајући знатна нетранспарентна ограничења уласку страних инвеститора” (Družić, 2003, стр.171).

Пример развојне политике чије тежиште је на приливу страног капитала имамо у Србији и то потврђују подаци о вредности страних инвестиција у посматраном периоду који су дати у табели. Кључне детерминанте почетне фазе процеса транзиције у тој земљи чинили су нагли пад производње, раст незапослености, хиперинфлација, неповерење становништва у банкарски систем и као последица тога, знатно смањена акумулација. У том периоду инострани капитал је био им-

⁵ „Дуготрајно економско и социјално раслојавање, како на глобалном нивоу тако и фрагментарно, унутар појединих група земаља као што су земље бивше Југославије, довело је до тога да крађа постане привредна грана” (Smiljković, 2011, стр.135).

⁶ На пример, хрватски блог arhivanalitika.hr donosi podatke о истраживању сиве економије у Хрватској које је 2016. године спровео Manes, Scheider и Tchechik. Резултати истраживања показују да је, у тој земљи, удео сиве економије у БДП-у износио око 28%, да би око 1995. године порастао до 35%, а 2015. године поново смањен на 28% БДП-а.

ператив за повећање њене инвестиционе активности, реструктурирање привреде и покретање развојног циклуса. Кључна улога страног капитала у привредном развоју Србије задржала се до данас, пре свега, захваљујући стихијском спровођењу процеса приватизације, а затим и чињеници да тај капитал у претходне две деценије није искоришћен за модернизацију и развој производње, нити за покретање неких нових привредних активности, већ је усмераван на покриће буџетског дефицита, очување социјалног мира и смањење задужености. Сличан развојни пут по питању дефинисања и функционалног развоја инфраструктуре имала је и Хрватска. У посматраном периоду она, као и Србија по основу приватизације бележи динамичан прилив страних инвестиција. Њен процес институционалне конвергенције и транзиције ка тржишном начину привређивања је окончан 2013. године чланством у Европској унији.⁷ Остале земље с подручја бивше Југославије: Босна и Херцеговина, Црна Гора и Северна Македонија, још увек нису изградиле институционални оквир нити привредни амбијент који би подржавао прилив страних инвестиција и на тај начин био у функцији њиховог бржег економског развоја. Подаци о вредности прилива страних директних инвестиција ту чињеницу потврђују (Табела 4).

5. Биланс процеса евроинтеграције као показатељ успешности транзиције

Етимолошко значење речи транзиција потиче од латинских речи *trans*=преко и *ire*=ићи, што значи прелазак, односно дефинисање система који ће концептуално бити другачији у односу на пређашњи. Према проф. Шуваковићу, транзиција се може издвојити и као посебан вид друштвене промене, односно специјалан случај контрареволуције, имајући у виду да појмовно одређење транзиције има, поред етимолошког и теоријско и историјско значење, и уважавајући све досадашње одлике тог процеса (Šuvaković, 2014, str.17). Земље бивше Југославије су у тај процес ушле почетком деведесетих година XX века, у контексту геополитичких промена у Европи, а многе од њих су при том имале веома нејасну визију и површно разумевање суштине спровођења тог процеса и крајњег производа који се њиме жели постићи. Готово све земље ове групе су завршетак процеса транзиције везале за достизање статуса пуноправног чланства у Европској унији, те отуда и подела на групу земаља које су још увек у процесу транзиције и Словенију и Хрватску које су приступањем Европској унији тај процес завршиле. Полазећи од такве поделе може се направити биланс процеса евроинтеграције који би у случају земаља у транзицији подразумевао одговоре на питања шта је до сада учињено по питању чланства у Европској унији и колико је свака од тих земаља далеко од остварења тог циља, док би у случају Словеније и Хрватске били анализирани конкретни ефекти њиховог чланства у Европској унији.

⁷ С обзиром да је за нормално функционисање тржишта нужна сигурност спровођења одредби уговора, владавина права и заштита права власништва, кључну улогу имале су институције које је у земљама у транзицији требало довести на ниво прихватљив Европској унији. Приближавање комплементарних институционалних система ради њихове потпуне интеграције назива се процес институционалне конвергенције. (Budak & Sumpog, 2009, str. 179).

Групу земаља бивше Југославије које се још увек налазе у процесу транзиције чине Босна и Херцеговина, Србија (са Косовом и Метохијом), Црна Гора и Северна Македонија.⁸ Специфичности и проблеми економске и политичке природе који прате ову групу земаља имају корене у њиховом историјском наслеђу. Њихова заједничка одлика је одсуство потребног нивоа политичке стабилности какав се очекује од савремених европских земаља, посебно оних које су чланице Европске уније. Недостатак политичке стабилности је само један у низу чинилаца који ометају и успоравају процес реформи њихових политичких и привредних система што чини да се процес њиховог приближавања и испуњења услова за чланство у овој интеграцији временски непотребно продужава.⁹

За окончање процеса евроинтеграције групе земаља бивше Југославије од посебног значаја су активности које у том правцу оне саме предузимају. Међутим, да ли ће те активности имати жељени исход у погледу чланства у Европској унији или ће бити перманентно допуњаване новим захтевима и активностима зависи од саме Европске уније, односно од њене политике проширења која је врло подложна утицајима њених унутрашњих криза и превирања. Што се тиче економских услова, за остварење тог циља од пресудног је значаја наставак процеса реформи привредног система и имплементације стандарда ЕУ у разним областима економског живота. Томе треба додати и развој економске и друге сарадње између земаља у региону која представља својеврстан тест њихове припремљености за чланство, на чему Унија посебно инсистира. Досадашњи биланс процеса транзиције земаља бивше Југославије, с аспекта евроинтеграција може се оценити као врло скроман. Од укупно шест земаља бивше Југославије, само Словенија и Хрватска имају пуноправан статус чланица Европске уније. Словенија је у процес транзиције ушла непосредно по осамостаљењу. Пут економских реформи је прешла далеко брже и транспарентније од других социјалистичких земаља у окружењу. Статус чланице Европске уније стекла је првог маја 2004. године, а почетком 2007. године, постала је чланица Евроzone. По свим економским параметрима, она спада у ред средње економски развијених земаља чланица ЕУ, са релативно високим нивоом текуће економске стабилности. За разлику од Словеније, процес транзиције у Хрватској трајао је готово две деценије. За то време, Хрватска је спровела све кључне реформе политичког и привредног система и на тај начин се у високом степену, али не у потпуности, приближила карактеристикама система које развијају западноевропске земље. Европски савет је овој земљи одобрио статус кандидата за чланство почетком 2005. године, а преговори о чланству су отво-

⁸ Термин који се у међународним геополитичким односима користи за ове земље и Албанију јесте Западни Балкан.

⁹ Почетком века су сарадња са Хашким трибуналом, проблеми Косова и Метохије, поштовање људских права, посебно права националних мањина; проблеми избеглица и сл. били препознати као најзначајнији проблеми који оптерећују политичке односе у овим земљама и утичу на њихов међународни положај. Данас су из тог корпуса проблема остали актуелни: у Србији проблем Косова и Метохије, политичке кризе у Босни и Херцеговини, спорадични проблеми између Македоније и Грчке. Поред ових проблема које свака од ових држава има „у свом дворишту“ постоје и они који су заједничка одлика читавог субрегиона Западни Балкан: висок степен корупције и криминала, одсуство владавине права, технолошко заостајање, миграције високообразованог становништва и сл.

рени новембра исте године. Због нерешених граничних проблема Словенија је блокирала даљи ток тих преговора уз подршку већег броја земаља Европске уније. Упркос свему, Хрватска је 2013. године примљена у чланство, а спор са Словенијом око границе, добио је епилог тек 2017. године.¹⁰ Данас се обе ове земље, у статусу чланица Европске уније, сусрећу са бројним проблемима, који су заостали из периода транзиције или су настали у заједници са Европском унијом. Ти проблеми су и у Словенији и у Хрватској везани за високу стопу незапослености, животни стандард који је испод просека актуелног у земљама Европске уније и процес приватизације који још није у потпуности окончан. Што се Хрватске тиче, списку проблема се може додати и неефикасна државна администрација, висок степен корупције, политичка превирања унутар саме Хрватске и нестабилни политички односи са земљама окружења пре свега, са Србијом, а потом и са Словенијом и Босном и Херцеговином.

Закључак

Једна од најтранспарентнијих подела савремене Европе, у којој је обједињен економски, географски, административни и друштвено-политички аспект јесте подела на земље чланице Европске уније и на оне које то нису. Иста подела актуелна је и међу земљама са простора бивше Југославије с тим што основне детерминанте те поделе чини однос конкретне земље према процесу транзиције и успех који је у спровођењу реформи тог процеса остварила. Уважавајући чињеницу да чланство одређене земље у Европској унији представља јасну потврду да је она завршила процес тржишних и институционалних реформи и стекла услов за завршетак процеса њене транзиције, можемо закључити да земље бивше Југославије на том плану нису имале великог успеха. Све земље ове групе, осим Хрватске и Словеније, већ пуне три деценије се налазе пред различитим задацима и изазовима које намеће процес транзиције и поред тога имају веома неизвесну перспективу у погледу окончања тог процеса. Економије тих земаља се, од почетка процеса транзиције до данас одликују ниском продуктивношћу, ниском конкурентношћу, структуром извоза у којој доминирају сировине и производи нижег степена финализације и поред тога показују изразиту развојну зависност од страног капитала. За све ове земље процеси евроинтеграције су врло значајни и све оне имају снажне аспирације ка чланству у Европској унији. Даљи развој догађаја по том питању се не може прецизно предвидети, међутим, јасно је да евентуални пријем ових земаља у Европску унију не би компензовао досадашњи неуспех транзиционих реформи, већ би резултате транзиције у многим сегментима учинио видљивијим. Када би ове земље у скорије време постале чланице Европске уније, њихов економски положај био би инфериорнији у односу на развијене земље чланице и врло брзо би дошле до изражаја све последице њихове економске неразвијености.

¹⁰ Арбитражни суд у Хагу је јуна 2017. године донео пресуду поводом спора Хрватске и Словеније у Пиранском заливу, односно Савудријској вали, како тај залив зове Хрватска, одлучивши да Словенији припада три четвртине залива на северу Јадранског мора, да та земља нема излаз у међународне воде, али да има право пролаза кроз део хрватског мора. Извор: Глас Америке <https://www.glasamerike.net/a/odluka-arbitraze-o-piranskom-zalivu-savurdijskoj-vali-dve-trecine-zaliva-slovenacko/3922595>.

Ivana M. Božić Miljković¹
University “Singidunum”
Niš (Serbia)

(NON)SUCCESS OF TRANSITIONAL REFORMS IN THE COUNTRIES OF FORMER YUGOSLAVIA

(Translation In Extenso)

Abstract: The paper analyzes the economic effects of the transition process in the countries of the former Yugoslavia, with particular reference to those segments of that process that define the directives for their economic and institutional development. The results of the transition process are also analyzed in terms of the position of these countries vis-à-vis the European Union. The countries of the former Yugoslavia have achieved different results in the transition period so far in terms of membership in this integration and these results have been accepted by some researchers as the standard for evaluating their success in the transition process. If one assumes that membership in the Union alone is a “certificate of success” and an indicator of the end of the transition process, it can be said that only Slovenia and Croatia have succeeded in implementing the transitional reforms. However, according to economic indicators, the two countries share the fate of the other former Yugoslav republics and their success in the transition process is judged to be modest.

Keywords: transition, reforms, economy, former Yugoslavia, European Union

Introduction

For five newly formed, politically confused and economically weak states from the territory of the former SFRY, the last decade of the previous century was a period of numerous challenges and the period of defining directions for their further development. The assistance for this process came from the West in the form of ready-made solutions that were created for Latin American countries during the second half of the 20th century with the purpose of changing their economic policies towards adopting the neoliberal concept of development. The economic reform set known as the “Washington Consensus” contained seemingly simple and clear recommendations for building a hard free-market capitalism, and was also synonymous with the mainstream of macroeconomics and the prevailing neoliberal model of development (Prašević, 2014, p. 14). This set of reforms,

¹ ibozic@singidunum.ac.rs

among which: stabilization, privatization and restructuring of the real and financial sector of the economy, as well as opening up to the world market, were emphasized and accepted by all the countries of the former Yugoslavia with the common goal of leaving the central-plan economy in favor of full transition to the market economy.

In term of its essence, the way it is implemented and the end goal, the process of transition can be viewed from many aspects. The understanding of transition - its mode and dynamics of implementation, as well as the vision of the end outcome of this process, answers the question that is theoretically and practically problematic: when can the transition process in a country be considered complete? From a purely economic point of view, the completion of the transition process entails two conditions that need to be met cumulatively: to achieve the level of GDP that the country had in the year before the transition began and to establish market institutions that, through their functioning, will confirm the efficiency of market economy system in practice and thus prevent the return to the old system (Božić, 2009, p.435). From the microeconomic point of view, taking into account the fact that the transition represents a complete transformation of the economic system, both of ownership (social ownership over the means of production gives way to private ownership) and of economy mode (from the central-plan to the market economy), the completion of the transition process can also be defined differently. According to the World Bank definition, large differences in labor productivity and capital between two types of companies at the beginning of the transition and the reduction of these differences between the old and the new sector during the reforms give a natural definition of the end of transition (World Bank, 2010, p. 14). If political, administrative, legal, sociological, cultural and other aspects are joined to the purely economic aspect, the answer to this question may be quite different. For example, when it comes to European countries in transition, there are opinions that the transition process is completed when a country becomes a member of the European Union. The history of this integration until the great enlargement in 2004 confirms that the admission of new members was often more politically than economically motivated.² However, it must be borne in mind that by 2004, the European Union had no experience of receiving countries in transition, nor did any of the countries that became members during enlargement circles in the period of the 1970s to the 1990s face the challenge of having to radically change their systems and institutions like the countries of Central and Eastern Europe did. For these reasons, in these countries, membership in the European Union is considered to be a great extension of the transition process in which the new member states, at the highest level, receive a "confirmation" that they have successfully met all the tasks and successfully implemented systemic reforms. As in the earlier history of EU expansion, when it comes to these countries the emphasis is on political pluralism, the rule of law, respect for human rights and the harmonization of institutions with those existing in the Union, while the completion of economic reforms may not necessarily be a condition for membership. The example of many coun-

² Bearing in mind that, throughout the history of the European Union, the admission of new members has proved to be more of a political than an economic issue, and that this thesis is confirmed in the case of admission of countries in transition since 2004, the author accepts a view that includes many other aspects in addition to economic ones, that is, the author agrees that joining the European Union, for the post-socialist group of countries, is the end of the process of their transition.

tries (Greece, Spain, Portugal, Malta, Estonia, Lithuania, Bulgaria, etc.) confirms that the economic reforms initiated in the transition process were not completed at the moment of admission, but that they continued *post festum*, yielding results far from the standards set by economically developed countries of the European Union.

1. The countries of the former Yugoslavia in the process of transition

From the moment of gaining independence, there were great differences between the countries of the former Yugoslavia regarding the time it took them to accept the transition process and the pace of implementation of tasks within that process. The activities related to the acceptance of transition and the attitude towards this process were in accordance with the patterns of social consciousness, economic development and individual political orientation of each of these countries, which had been set in the period of the common state. Slovenia was the first to start the transition process, and together with a group of Central and Eastern European countries it ended this process in 2004 by joining the European Union. Shortly after Slovenia, Croatia also accepted the transition process and ended it in 2013 with full membership in the European Union. The other three countries: Serbia and Montenegro (FRY), Bosnia and Herzegovina and Northern Macedonia, also started the transition process after the breakdown of the common state, but due to numerous factors that hindered the normal course of this process, the beginning of the transition was delayed until the beginning of this century. In Serbia, for example, the transition process began in the late 1980s, and it can be argued that it expressed willingness to accept the market economy before all other Yugoslav republics. However, under pressure from internal political and economic problems and conditioned by relations with the international environment, the transition in Serbia was “frozen” from the very beginning. As the main arguments for a temporary freeze of the transition, Professor Lazić states the following:

“The transition was first manifested through privatization, which took place under different laws, enacted and amended several times to allow the nomenclature that managed the companies to acquire majority or minority ownership of the privatized companies” (Lazić, 2011, p. 47).

This type of privatization directly supports the gray economy, whose development was first and foremost contributed to by military conflicts that, according to Professor Lazić, were “understood by many participants as an opportunity for theft” and “the conditions of trade under the regime of international sanctions in which large quantities of goods were illegally imported (but controlled by the state)”, which was an opportunity to accumulate wealth for individuals close to power (Lazić, 2011, p. 47).

The conditions for unblocking the transition process in Serbia were created only in 2000, with political and institutional changes that provided a more stable socio-political and economic environment in line with that of other Central and Eastern European countries at the beginning of their transition paths.³ Other former Yugoslav republics, like Serbia, started the transition process with a delay.

³ When it comes to blocking the transition process, it is necessary to point out that authors “handle” this term in different ways. While some believe that a blockade represents a temporary state of

Croatia did so in the late 1990s, Montenegro shared the fate of Serbia with which it was in a common state, and even in that country the transition began in 2000, while Bosnia and Herzegovina embarked on a transition path after the post-war reconstruction, at the beginning of this century, but with occasional developmental and institutional crises that have greatly impeded its progress in the process. Macedonia stands out from this group of countries in that it did not participate in the wars in the 1990s, nor did military interventions take place in its territory, as was the case in the other countries mentioned. This has ensured a smooth transition process, however, after three whole decades, the spontaneous implementation of privatization, de-industrialization, rising unemployment and occasional financial crises have led to the transition in this country being regarded as a state rather than a process that has its beginning and end.

The success of transition reforms can be viewed and evaluated from various aspects of this process. Bearing in mind the economic histories of the countries of the former Yugoslavia and the specifics of transition paths of each of them, the economic aspect of the balance of transition is particularly interesting, both within each country individually and in the context of their relations with the European Union.

2. Macroeconomic balance of transition

In the economic history, the former Yugoslavia has been remembered for its very rapid economic development, which was reflected in the high growth rates of the total social product, based on the dynamic growth and development of industrial production. As a result, the former Yugoslavia was classified as a medium-industrialized country with relatively high social wealth at the end of the last century (Božić, 2005, p.38). Already in the first years after the breakdown of Yugoslavia, much of that wealth lost its economic substance and developmental function. The West offered the newly independent states entry into the transition process as an alternative with a surely positive outcome. In economic terms, this means building a functioning market economy system and an institu-

transition suspension after which it will be implemented as a constructive process even faster and more qualitatively, others see the blockade as a feature of the transition process, that is, they see the process as backward and consider that it has a degrading effect on most post-socialist economies. For example, from the perspective of Professor Lazić, a blocked transition means that the process is suspended for a limited time due to the lack of conditions for it to proceed in a seamless and sustainable manner. Other authors, such as Professor Vidojević, use the term “blocked transition” to describe “... an authoritarian system that is incapable of innovation and development, but leads society into decay, pre-modern forms, retraditionization with many negative consequences for the development of society” (Vidojević, 1997, p.101). Therefore, according to Professor Vidojević, transition like the one carried out in countries like the former SFRY republics has a paralyzing effect on the development of society, and as such blocks any development based on originality, creativity and innovation. Over time, this understanding of transition in the countries of the former Yugoslavia turned out to be true, so the term “blocked transition” evolved in Professor Vidojević’s later works, and the disappointment with the way transition was implemented remained present. In his book, *Defeats and Alternatives: The Threat of Desolation and the Ethics of Resistance*, Professor Vidojević pessimistically states that “none of the post-Yugoslav countries is on track to create a better alternative to the previous system in terms of general civilizational progress” (Vidojević, 2015, p. 87).

tional system similar to the ones existing in Western European countries, while in administrative terms, a successful completion of this process implies membership in the European Union. Acting on economic theory, without taking into account the specificities of each of the newly created states, their political, social and economic environment, the international community has imposed on them an identical package of reforms whose application in other parts of the world has proved effective and has produced the desired results. A Norwegian economist E.S. Reinert, in his book “Global Economy: How Rich Countries Got Rich and Why Poor Countries Stay Poor”, explains that the same economic remedy cannot be prescribed to all countries, and that such examples represent a kind of a confirmation of the alienation of the economic theory from the economic reality. He states that today’s economic theory is so distanced that it is unable to take into account the situation of individual countries (Reinert, 2006, p.71). Accordingly, on the other hand, quite contrary to the expectations of the members of the political and economic authorities, in almost all countries of the former Yugoslavia, the rapid and uncritical implementation of transitional reforms has led to the emergence of deep imbalances within the newly independent economic systems. The abandonment of the known development concept and the unpreparedness to quickly switch to a concept whose essence is the market, and whose main determinants are competitiveness, growth, investment and sustainability, were, in the case of all countries with the exception of Slovenia, further aggravated by political developments in the 1990s. The prolonged negative effects of the political and economic crisis of the last decade of the last century continued at the beginning of this century, which reflected on the dynamics and quality of the economic growth and development of each of these countries.

In the observed period, Slovenia maintained relatively stable GDP growth rates with minor oscillations in the period after admission to the European Union, with significant fluctuations in the period of the global economic crisis. In terms of the conditions for independent economic growth and development, this country had an advantage over the other republics of the former Yugoslavia. This advantage was based on the fact that Slovenia, within the common state, was the most economically developed republic, that it survived the breakdown of the state almost without conflicts and was the first to start the transition process with the clear goal of joining the European Union, but also with a very critical attitude towards the implementation of the recommendations of the Washington consensus. Slovenia’s seemingly spontaneous passage through the transition process, which was not accompanied by major difficulties that would block or in any way call the further development of this process into question, as well as its rapid admission to the European Union, contributed to the perception of Slovenia as a modern and economically developed country. This perception was particularly strong from the perspective of other former Yugoslav republics. However, as early as the middle of the first decade of this century, it became apparent that indicators of the success of Slovenian transition were declining and the indicators of the crisis were increasing (Vratuša, 2012, p. 57). This is also reflected in the 2005 GDP growth rates shown in the [Table 1](#). A decreased economic activity during this period caused an increase in unemployment and a deficit of the state budget of 45% (the average in Europe is 65%), while according to the share of debt in GDP, Slovenia was in the group of the most indebted countries of the European Union in 2012 (Vratuša, 2012, p. 58).

Data on GDP growth rates for other countries of the former Yugoslavia show sudden changes in GDP growth over the whole period, and in some cases a transition from negative to high growth rates (Table 1). Such trends are a reflection of the economic policies that have been pursued in these countries in the transition period so far, and in particular of the activities undertaken to attract foreign investment and modernize the real and service sectors of the economy. An important component in assessing the (non)success of transition reforms, from the aspect of continuous monitoring of economic growth in the transition period, is the quantitative ratio of the current GDP to that achieved in the pre-transition period. In 1995, Slovenia's GDP amounted to 97% of the GDP achieved in 1990, Northern Macedonia's 85.3%, Croatia's 72.5%, Serbia-Montenegro's (FRY) 47.9%, and Bosnia and Herzegovina's only 17, 6% (Jakšić & Bomestar, 2011).

The analysis of the percentage change in the GDP per capita achieved by the countries of the former Yugoslavia at the beginning of this century and in 2017, compared to the GDP per capita achieved in 1990, gives a clearer insight into the dynamics of economic development of each of them (Table 2).

The data show that there are large differences in the dynamics of economic growth and development of each of these countries at the beginning and end of the observed period. For example, Bosnia and Herzegovina, Montenegro and Serbia, which faced major development problems in 2000 and recorded a significantly lower GDP per capita than in 1990, at the end of the observed period achieved values of this indicator that far exceed those of the pre-transition period. Obviously, the biggest shift in the value of this parameter was recorded in Bosnia and Herzegovina, while the slowest economic growth dynamics was recorded in Serbia. Slovenia, Croatia and Northern Macedonia recorded GDP per capita growth throughout the observed period, with growth in Slovenia being slightly slower than that observed in Croatia and Northern Macedonia.

A complete assessment of the success of the countries of the former Yugoslavia in the transition process, in addition to analyzing economic parameters, would entail an analysis of institutional and structural changes, that is, changes in systems and social relations, including the transition to a new moral code and patterns of economic behavior (Golubović, 2004, p.15). Analyzing all of the above during the period in which all the countries of the former Yugoslavia were in the status of transition, with the exception of Slovenia whose admission to the European Union was certain, and thus the end of the transition process, Professor Golubović recognizes that the transition, in its current form and in the way it is carried out, entails the polarization of society into a minority of economically powerful and rich people and the majority of the poor population, which in the future may cause social unrest that will have a destabilizing effect on the socio-economic situation. Professor Golubović argues for such a projection with the following facts:

“That the economic development is not fully and consequently conceptualized in the spirit of a clearly articulated model; that parameters of monetary policy are primarily taken into account; that the economic actions that have been undertaken are mainly dictated by the IMF and the World Bank, i.e. the pace of economic liberalization is not aligned with the existing institutional conditions; that a quasi-social state that offered ad hoc solutions was created, while suppressing its functions in important social areas (health, education, systemic solution to poverty); that market mechanisms are recognized as indigenous and isolated engines of transitional developmental entrepreneurship and a new moral code in

the sphere of private entrepreneurial behavior that has emerged into uncontrolled exploitation within the semi-legalized gray economy“ (Golubović, 2004, p. 16).

It can be argued that most of these facts are still valid in all the countries of the former Yugoslavia, with their effect being less pronounced in Slovenia and Croatia, and far more transparent in those countries that are not members of the European Union. Today, they all pay the price of the spontaneous and uncritical implementation of liberalization, deregulation, macroeconomic stabilization and restructuring of property relations, which have transformed their economies and societies in the past decades, in the absence of institutions and the rule of law.

3. The impact of the transition process on changing the economic structure in the countries of the former Yugoslavia

The former Yugoslavia was internationally recognized for its highly developed and diversified industrial production from the 1960s to the late 1980s. Each republic, in accordance with its geographical features, natural and human resources, had a developed industrial sector that employed a large part of the population and made significant contributions in terms of the dynamics and quality of economic development within the common state. For example: Bosnia and Herzegovina had a relatively developed industry in which the structure was dominated by ferrous metallurgy, exploitation of natural mineral deposits, wood processing industry, energy production, etc.; in Serbia, industry had a significant share in the structure of the economy, the industrial sector employed the largest workforce and had the largest share in the country's exports and foreign exchange inflows. The leading industries were: electronic, mechanical, automotive, chemical, food, etc.; Slovenia also had a well-developed electronics and machinery industry, in addition to the pharmaceutical, textile, wood and ceramic industries. In the economic structure of the Republic of Croatia, a high percentage of participation was realized by the textile, food, electronic and mechanical industries. Due to favorable geographical conditions, Croatia and Montenegro had favorable conditions for the development of shipbuilding (Božić Miljković, 2018, p.50). In the first years of transition, the industry of new independent countries was exposed to dramatic changes in terms of business and functioning. The rapid privatization of state-owned or socially-owned industrial enterprises and the spontaneous implementation of numerous recommendations designed to quickly overcome the transition process soon led to a decline in economic activity, a fall in all types of consumption and, consequently, a decline in demand for industrial products. Already in the first years of transition, industrial enterprises from all over Yugoslavia underwent substantial and abrupt changes, which in the later years had numerous negative implications for their development. The reduced investment activity in all sectors of the economy, growing budget deficits and declining fiscal revenues due to decreased spending and moving part of the business activities to the area of gray economy shaped the macroeconomic environments of all former Yugoslav republics in the 1990s and discouraged the growth of industrial production. Some of them, in addition to all mentioned problems, also had other developmental problems, determined by their internal political and economic instability and political and economic relations with

Europe and the world.⁴ The decline in the population living standard led to the formation of a new class-structure of society with a huge number of poor and declassed workers, with a devastated middle class, with a large number of unemployed and marginalized social groups and a small neo-bourgeoisie (Mitrović, 2017, p. 55). The decrease in activities in the fields of transport, construction, agriculture and tourism contributed to a decrease in demand for industrial products, which negatively affected the volume of industrial production in each of these countries. The data of the World Bank also speak in support of the drastic decrease of industry's share in the GDP: Industry's participation in the social product of the SFRY in 1983, before the breakdown, was 48%. Ten years later, the share of industrial production in the GDP of the former republics, the newly independent states, decreased dramatically. To date, none of these countries has managed to achieve the level of industrial production or industry share in GDP that it had within the common state in the period before the transition process began (Table 3).

The process of deindustrialization in the countries of the former Yugoslavia took place in parallel with the process of liberalization of their trade relations with the world. Both of these processes were realized as part of the transition, but the way and the dynamics of their realization was not in function of overcoming the challenges of transition faster, but made the process more complex, and instead of the expected stability and prosperity, the economies of these countries became more vulnerable and prone to external influences of numerous factors from the domestic and external environment. Deindustrialization as a kind of transition phenomenon was discussed by Prof. Despotović in his book "Globalization and the Geopolitics of Identity", arguing that it is not a new process, but that it has been present for centuries and is a tool used by economically developed countries to subjugate and successfully control those who are economically poorer:

"Economic history points to the fact that, in the past, poor countries and colonies were not allowed to industrialize (to develop their own industries) and to lay the foundations of their economic infrastructure that would provide them with progress (...) Today, this policy is imposed in the form of deindustrialization of what was already built. These countries are instructed to specialize in the production of raw materials and semi-finished products, and then, having been made vulnerable, they open up their markets to fierce trade with the rich. Cheap raw materials and labor for expensive high-tech products and services." (Despotović, 2017, p. 91)

In transition countries, the process of deindustrialization ran in parallel with them opening up to the world, especially in the part related to commodity trade. Due to trade liberalization, the weakened domestic industry of the countries of the former Yugoslavia received competition from economically and technologically developed countries of Europe and the world. As a result, industrial products originating in Bosnia and Herzegovina, Serbia, Croatia and other countries in this group experienced decreased competitiveness and increasingly struggled to reach foreign markets, even the markets of the former Yugo-

⁴ For example, in Bosnia and Herzegovina, the period from 1992 to 1995 was marked by military conflicts between Serbs, Muslims and Croats. In the early 1990s, Croatia was marked by military conflicts and expulsion of Serbs from Croatia. The Federal Republic of Yugoslavia (FRY), made up of Serbia and Montenegro, was under sanctions imposed by the international community from 1992 to 1995. It faced hyperinflation in the period of 1992-1993 and was bombed by NATO in 1999.

slav republics. On the other hand, the markets of the former Yugoslav countries remained unprotected for goods from developed countries, even of poor quality. Even today, after a full three decades of transition, this problem has not lost its relevance.

Along with the trend of rapid deindustrialization in the countries of the former Yugoslavia, there has been a trend of increased demand for raw materials, semi-finished products and finished products of a lower level of finalization on the world market. For most of the former Yugoslav countries, the export of these products became a new development opportunity, or rather a new development ultimatum imposed in the current conditions. Over a very short period of time, the orientation towards the export of raw materials and semi-finished products moved this group of countries away from the status of exporters of industrial products that they had in the pre-transition period. This form of economic exchange has exacerbated the effect of economic inequality and deliberately imposed on these countries a specialization in poverty (Despotović, 2017, p. 94). In addition to the directions and dynamics of their future economic development, this situation also influenced the position of this group of countries in international economic relations and determined the attitude of the European Union towards their aspirations for membership in this integration.

4. Challenges of institutional transition - implications for investments

The initial period of the functioning of the republics of the former Yugoslavia as independent states was, among other things, followed by a decomposition of informal and redefinition of formal institutions. The abandonment of old rules, business practices and restrictions with a vague definition of new ones that would be in line with the rules of the new market economy system was expected in the initial phase of transition. However, the vaguely defined timeframe in which this institutional adjustment took place had numerous consequences on the economic development of most of the countries of the former Yugoslavia. One of them is the sharp decline in the inflow of investments which began in the 1990s and was current even at the very beginning of the 21st century, but not in all former republics in equal measure. The decline of investments was primarily a result of political risk and, on the other hand, a large number of factors conditioned by the absence of institutions: the absence of the rule of law, the adverse business climate, monetary instability, complicated administrative procedures related to starting a business, etc. One feature of the economies of the former Yugoslav republics in the first decade of their independence and a reflection of their institutional dysfunction was the establishment of the informal sector of the economy, the so-called zone of gray economy where business activities were conducted outside the legal financial flows, which enabled the enrichment of individuals at the expense of the state.⁵ This form of business activity still exists today, and is present both in the countries of the former Yugoslavia that are still in the process of transition and in those that are members of the European Union.⁶

⁵ Long-term economic and social stratification, both globally and fragmentarily, within certain groups of countries such as the countries of the former Yugoslavia, has led to theft becoming an industry branch” (Smiljković, 2011, p.135).

⁶ For example, the Croatian blog arhivanalitika.hr provides data on gray economy research in

The dynamics of the inflow of direct foreign investments into the countries of the former Yugoslavia indicates the differences between them when it comes to the attitude towards the transition process and the requirements of that process. In the last decade of the previous century, almost none of these countries had a significant inflow of investments. Since 2000, there was a trend of increased investments in Serbia and Croatia, the countries that, being aware of their late involvement in this process, have conceptually adapted their economic policies to the tasks of the transition process and applied shock therapy in the implementation of this process, especially in the domain of privatization. Slovenia started the transition process in the early 1990s, with most of the former socialist countries of Central and Eastern Europe. Instead of applying radical solutions for the rapid implementation of the transition process, it has started building institutions and the institutional reform and is therefore in a significantly different situation compared to other countries in this group. Once initiated, serious reforms have attracted investors who brought not only fresh money but also management skills, market knowledge, including access to new markets, knowledge of finance, as well as access to new technology (Buterin, 2015, p.36). One of the features of the Slovenian economy in the observed period was a moderate increase of foreign investments. The privatization process conducted in that country did not initially stimulate the inflow of foreign capital, unlike in all other countries in this group, whose economic development in the past three decades was largely conditioned by the inflow of foreign capital. In support of this, Družić states the following:

“Slovenia was the only country in transition that did not encourage foreign investment to modernize its economy, finance its budget deficit, or raise funds to repay its debt to international financial institutions. The Slovenian privatization model favored domestic buyers, setting considerable non-transparent restrictions on foreign investors’ entry to market“ (Družić, 2003, p.171).

An example of a development policy focused on the inflow of foreign capital exists in Serbia and this fact is confirmed by the data on the value of foreign investments in the observed period, which are given in the table. The key determinants of the initial phase of the transition process in that country were the sharp decline in production, rising unemployment, hyperinflation, distrust of the population in the banking system and, as a consequence, significantly reduced accumulation. During this period, foreign capital was imperative for increasing its investment activity, restructuring its economy and launching its development cycle. The role of foreign capital in the economic development of Serbia has remained key to this day, primarily due to the spontaneous implementation of the privatization process, and then to the fact that in the last two decades the capital has not been used to modernize and develop production, or to initiate some new economic activities, but has aimed at covering the budget deficit, maintaining social peace and reducing indebtedness. Croatia has had a similar development path when it comes to definition and functional development of infrastructure. In the period under review, like Serbia, it recorded a dynamic inflow of foreign investments on the basis of privatization. Its process of institutional convergence and transition to a market-based way of doing business was

Croatia conducted in 2016 by Manes, Scheider and Tchechik. Research results show that, in that country, the share of gray economy in the GDP was about 28%, rising to about 35% in 1995, and declining again to 28% of GDP in 2015.

completed in 2013 with EU membership.⁷ Other countries from the former Yugoslavia: Bosnia and Herzegovina, Montenegro and Northern Macedonia, have not yet built an institutional framework or economic environment to support the inflow of foreign investments and thus serve their faster economic development. Data on the value of direct foreign investments confirm this fact (Table 4).

5. Balance of the Eurointegration process as an indicator of transition success

The etymological meaning of the word transition comes from the Latin words *trans* = over and *eo, ire* = to go, which indicates a move, that is, defining a system that will be conceptually different from the previous one. According to Prof. Šuvaković, transition can be singled out as a special form of social change, that is, a special case of counterrevolution, bearing in mind that the conceptual definition of transition, in addition to its etymological meaning, also has the theoretical and historical meaning, taking into account all the features of the process so far (Šuvaković, 2014, p.17). The countries of the former Yugoslavia started this process in the early 1990s in the context of geopolitical changes in Europe, and many of them had a very vague vision and a superficial understanding of the essence of the process and the end product they sought to achieve. Almost all the countries in this group tied the completion of the transition process to attaining full membership status in the European Union, hence the division into a group of countries still in transition and Slovenia and Croatia which, upon admission to the European Union, completed the process. On the basis of such a division, a balance of the European integration process can be drawn, which in the case of countries in transition would entail answering questions about what has been done so far in terms of EU membership and how far each of these countries is from achieving this goal, while in the case of Slovenia and Croatia the concrete effects of their membership in the European Union should be analyzed.

The group of countries of the former Yugoslavia still in transition includes Bosnia and Herzegovina, Serbia (with Kosovo and Metohija), Montenegro and Northern Macedonia.⁸ The specificities and problems of an economic and political nature that accompany this group of countries have roots in their historical heritage. Their common feature is the absence of the necessary level of political stability that is expected of contemporary European countries, especially those that are members of the European Union. The lack of political stability is just one in a series of factors that hinder and slow down the reform of their political and economic systems, which makes the process of bringing them closer and fulfilling the conditions for membership in this integration unnecessarily prolonged.⁹

⁷ Given that the proper functioning of the market requires ensuring the implementation of contractual provisions, the rule of law and the protection of property rights, institutions have been instrumental in bringing the transition countries to a level acceptable to the European Union. Bringing complementary institutional systems closer for the purpose of their full integration is called the process of institutional convergence. (Budak & Sulfur, 2009, p. 179).

⁸ The term used in international geopolitical relations for these countries and Albania is the Western Balkans.

⁹ At the beginning of the century, cooperation with the Hague Tribunal, the problems of Kosovo and Metohija, respect for human rights, especially the rights of national minorities; refugee

The activities that the countries of the former Yugoslavia undertake on their own are of particular importance for the completion of the process of Eurointegration. However, whether these activities will have the desired outcome in terms of EU membership or whether they would be permanently supplemented by new requirements and activities depends on the European Union itself, that is, on its expansion policy, which is highly vulnerable to the effects of its internal crises and turmoil. In terms of the economic conditions, the continuation of economic reform and the implementation of EU standards in various areas of economic life is crucial to achieving this goal. The development of economic and other forms of cooperation between the countries in the region should be added to this, which is a kind of a test of their readiness for membership, on which the Union insists. The current balance of the transition processes of the countries of the former Yugoslavia, from the aspect of Eurointegration, can be estimated as very modest. Of the six countries of the former Yugoslavia, only Slovenia and Croatia have full membership in the European Union. Slovenia started the transition process immediately after gaining independence. It moved along the path of economic reform far quicker and more transparently than other socialist countries in the region. It gained EU member status on May 1, 2004, and in early 2007, it became a member of the Eurozone. By all economic parameters, it is one of the economically medium-developed EU member states, with a relatively high level of current economic stability. Unlike Slovenia, the transition process in Croatia took almost two decades. During this time, Croatia has implemented all the key reforms of the political and economic system, thus approaching the characteristics of the systems developed by Western European countries to a high degree, but not completely. The European Council granted the country the membership candidate status in early 2005, and opened membership negotiations in November of the same year. Due to unresolved border issues, Slovenia has blocked the further flow of these negotiations with the support of a number of EU countries. In spite of everything, Croatia was granted the membership in 2013, and the dispute with Slovenia about the border only got its epilogue in 2017.¹⁰ Today, both of these countries, as members of the European Union, face a number of problems that have remained unresolved from the transition period or that have arisen during the membership in the European Union. These problems in Slovenia and Croatia are related to high unemployment rates, a standard of living below the current average in the EU countries and a privatization process that has not yet been fully completed. As far as Croatia is concerned, ineffective state administration, high levels of corruption, political turmoil within Croatia itself and unstable

problems and many other have been recognized as the most significant problems that burden political relations in these countries and affect their international position. Today, the problems of Kosovo and Metohija, the political crisis in Bosnia and Herzegovina, and sporadic problems between Macedonia and Greece have remained relevant. In addition to the problems that each of these countries has „in their backyards“, there are also problems that are common features of the entire Western Balkans subregion: high levels of corruption and crime, lack of the rule of law, technological backwardness, migration of highly educated population, etc.

¹⁰ In June 2017, the Hague Permanent Court of Arbitration ruled over the dispute between Croatia and Slovenia in the Bay of Piran, or the Savudrija Bay, as the bay is referred to by Croatia, deciding that Slovenia has right to three quarters of the bay in the north of the Adriatic Sea, that this country has no access to international waters, but has the right of passage through part of the Croatian sea. Source: Glas Amerike <https://www.glasamerike.net/a/odluka-arbitraze-o-pirans-kom-zalivu-savurdijskoj-vali-dve-trecine-zaliva-slovenacko/3922595.html> Accessed: May/2019

political relations with the countries of the region, first of all with Serbia and then with Slovenia and Bosnia and Herzegovina, can be added to the list of problems.

Conclusion

One of the most transparent divisions of modern Europe, in which the economic, geographical, administrative and socio-political aspects are unified, is the division into the countries which are members of the European Union and the countries which are not. The same division is current when it comes to the countries from the territory of the former Yugoslavia, in that the main determinants of that division are the relation of a particular country to the transition process and the success it has achieved in the implementation of reforms of that process. Recognizing the fact that a particular country's membership in the European Union is a clear confirmation that it has completed the process of market and institutional reforms and fulfilled the conditions for completing its transition process, we can conclude that the countries of the former Yugoslavia have not had much success in this regard. All countries in this group, except Croatia and Slovenia, have been facing the various tasks and challenges posed by the transition process for the last three decades, still having a very uncertain perspective with regards to completing the process. Since the beginning of the transition process, the economies of these countries have been characterized by low productivity, low competitiveness, an export structure dominated by raw materials and products with a lower degree of finalization, and their development also shows a strong dependence on foreign capital. For all these countries, the processes of European integration are very significant, and all of them have strong aspirations for EU membership. Further developments in this regard cannot be predicted accurately, however, it is clear that the possible admission of these countries to the European Union would not compensate for the failure of transitional reforms so far, but would make the results of transition in many segments more visible. If these countries would soon become members of the European Union, their economic position would be inferior to that of the developed member states and all the consequences of their economic underdevelopment would soon be manifested.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Božić Miljković, I. (2018). *The economies of the Balkan countries at the beginning of the XXI century*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu [In Serbian]
- Božić, M. (2005). Serbia at the beginning of the 21. Century: the state of economy and the process of social and economic reforms. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu* 46(2005), Niš: Pravni fakultet, 35-58 [In Serbian]
- Božić, M. (2009). Deindustrialization in transition countries and its economic consequences. *Teme XXXIII* 2/2009, 423-442 [in Serbian]
- Budak, J. i Sumpor, M. (2009), New institutional economics and institutional convergence. *Ekonomski pregled* 60 (3-4) 168-195 [In Serbian]
- Buterin, V. (2015). Institutional change – a factor in attracting investment in transition countries. *Praktični menadžment*, Vol. VI, (1) 30-40
- Despotović, Lj. (2017). *Globalization and the geopolitics of identity*. Sremski Karlovci: Kairos. [In Serbian]

- Družić, I. (2003) Market restructuring and privatization of the Croatian economy. In I. Družić (ed.) *Croatian Economic Development*, 137-173 Zagreb: Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Politička kultura [In Serbian]
- Golubović, Z. (2004). Elements of a critique of neoliberal model of transition. *Sociološki pregled*, XXXVIII (1-2), 5-21 [doi:10.5937/socpreg0402005G](https://doi.org/10.5937/socpreg0402005G) [in Serbian]
<http://arhivanalitika.hr/blog/siva-ekonomija-u-hrvatskoj-sto-pokazuju-podaci-opotrosnji/> Retrieved 20.04.2019.
- Jakšić, D. & Bomeštar, N. (2011). Price of transition and transition losses in the CEE countries with a special focus on BiH. <http://www.makroekonomija.org/bih/cijena-tranzicije-i-tranzicioni-gubici-u-zemljama-cee-sa-posebnim-osvrtom-na-bih/> Retrieved 15.05.2019.
- Lazić, M. (2011). The post-socialist transformation in Serbia: Social actors and social change. In: S. Mihajlović (ed) *Transition results - from socialism to capitalism. Edition: 20 years of transition from socialism to capitalism* Beograd: Fridrich Ebert Stiftung, CSSD i CESID, 41-56 [In Serbian]
- Mitrović, Lj. (2017). *In the jaws of transition: between the daffodils and the alternatives. Final word for transition of transition and alternative society*. Niš: Filozofski fakultet, Novi Sad: Prometej [In Serbian]
- Prašćević, A. (2014). Big debates in Macroeconomics: the end of radical anti-Keynesianism? In: B. Jovanović Gavrilović (ed.) *Ekonomska politika i razvoj*, 1-22. Beograd: Ekonomski fakultet [in Serbian]
- Reinert, E.S. (2006). *Global economy: How Rich Countries Got Rich and Why Poor Countries Stay Poor*. Beograd: Čigoja štampa [In Serbian]
- Smiljković, R. (2011). Moral-economic crisis of bourgeois restoring in Serbia and responsibility of elite in power. *Politička revija* (2), 125-156 <https://doi.org/10.22182/pr.2822011.8> [In Serbian]
- Šuvaković, U. (2014). *Transition: a contribution to the sociological study of social change*. Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini [In Serbian]
- The World Bank. <https://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&country=SVN,MKD> Retrieved 18.05.2019.
- The World Bank. Transition: First ten years. Analysis and lessons for Eastern Europe and the Former Soviet Union. http://siteresources.worldbank.org/SERBIAEXTN/Resources/300903-1106760681824/TRANZICIJA_Prvih_10_Godina.pdf Retrieved 20.05.2019. [in Serbian]
- UNCTAD Handbook of Statistics database: <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx> Retrieved 15.05.2019.
- UN Statistics: <https://unstats.un.org/unsd/snaama/CountryProfile/> Retrieved 20.04.2019.
- Vidojević, Z. (1997). *Transition, restoration and neo-totalitarianism*. Beograd: Institut društvenih nauka. [In Serbian]
- Vidojević, Z. (2015). *Defeats and alternatives: The threat of desolation and the ethics of resistance*. Beograd: Zavod za udžbenike. [In Serbian]
- Vratuša, V. (2012). *The transition – from where to where?* The first vol.. Beograd: Čigoja [In Serbian]

APPENDIX / ПРИЛОЗИ

Табела 1: Стопе раста БДП земаља бивше Југославије у периоду од 1995. до 2017. године (у %)/

Table 1: GDP growth rates of the former Yugoslavia countries from 1995 to 2017 (in%)

	1995.	2000.	2005.	2008.	2011.	2014.	2017.
Словенија/ Slovenia	4,1	4,2	4,0	3,3	0,6	2,9	4,9
Хрватска/ Croatia	6,8	3,8	4,1	2,0	-0,3	-0,1	2,9
Босна и Херцеговина/ Bosnia and Herzegovina	-	5,4	3,9	5,4	1,0	1,2	3,0
Србија/ Serbia*	6,3	8,1	5,2	6,2	1,8	-1,4	2,4
Црна Гора/ Montenegro	-	-	-	-	3,2	1,8	4,7
С. Македонија/ N. Macedonia	-1,1	4,6	4,7	5,5	2,3	3,6	0,2

* Подаци до 2011. године се односе на Србију и Црну Гору/ Data up to 2011 refer to Serbia and Montenegro

Извор/Source: UNCTAD Statistics Database

Табела 2: Процентуална промена БДП-а per capita земаља бивше Југославије у 2000. и 2017. години у односу на БДП per capita остварен у 1990. години (у %)/

Table 2: Percentage change of the GDP per capita for the countries of the former Yugoslavia in 2000 and 2017 relative to the GDP per capita achieved in 1990 (in%)

	1990.	2000.	% у односу на БДП из 1990./ % relative to the GDP in 1990.	2017.	% у односу на БДП из 1990./ % Relative to the GDP in 1990.
Словенија/ Slovenia	9.029	10.231	11,7	23.296	61,2
Хрватска/ Croatia	3.479	4.917	29,2	13.177	73,6

Босна и Херцеговина/ Bosnia and Herzegovina	1.737	1.511	-15,0	5.181	66,5
Србија/ Serbia*	4.249	1.249	-70,6	5.912	28,1
Црна Гора/ Montenegro	3.491	1.616	-53,7	7.703	54,7
С. Македонија/ N. Macedonia	1.459	1.854	21,3	5.415	73,1

* Подаци за 2000. годину се односе на Србију и Црну Гору/ Data for 2000 refer to Serbia and Montenegro

Апсолутне вредности БДП per capita изражене су у америчким доларима, текуће цене/
The absolute values of GDP per capita are expressed in US dollars, current prices

Табела 3: Учешће индустријске производње (укључујући и грађевинарство) у стварању БДП-а у земљама бивше Југославије/
Table 3: Participation of industrial production (including construction) in the GDP in the countries of the former Yugoslavia

	1993.	2002.	2006.	2010.	2014.	2017.
Словенија/ Slovenia	29,8	30,1	30,3	26,7	28,4	28,8
Хрватска/ Croatia	26,9	23,4	24,1	22,9	22,4	21,6
БиХ/ ВИН	25,8	21,7	21,0	22,4	22,1	23,9
Србија/ Serbia	35,5	28,3	24,4	23,7	25,2	26,4
Црна Гора/ Montenegro	-	-	17,7	17,1	14,3	15,9
С. Македонија/ N. Macedonia	28,1	10,2	21,7	21,0	22,8	24,1

Извор/Source: The World Bank

<https://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&country=SVN,MKD>

← НАЗАД

← ВАСК

Табела 4: Прилив страних директних инвестиција у земље бивше Југославије у периоду од 1992. до 2017. године (у мил. УСД, текуће цене)/

Table 4: Direct foreign investments into the countries of the former Yugoslavia from 1992 to 2017 (in millions of USD, current prices)

	1992.	1998.	2000.	2005.	2010.	2015.	2017.
Словенија/ Slovenia	111	218	137	562	105	1674	702
Хрватска/ Croatia	13	944	993	1786	1155	2877	2104
БиХ/ ВИН	-	67	146	351	406	349	425
Србија/ Serbia*	126	113	52	2211	2174	2689	3191
Црна Гора/ Montenegro	-	-	-	-	760	699	546
С. Македонија/ N. Macedonia	-	150	215	96	213	240	256

*Подаци до 2005. године односе се на Србију и Црну Гору/ Data up to 2005 refer to Serbia and Montenegro

Извор/Source: UNCTAD Handbook of Statistics database: <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableView/tableView.aspx>

← НАЗАД

← ВАСК